

ВИДАВНИЦТВО  
"Т-ВА ПРОСВІТИ У РОСТОВІ НАД ДОНОМ".

---

Тордій Залихець.

# ЩО БУЛО І ЧОГО НАМ ЖДАТИ?



Друкарня А. И. Вовчок у Ростові н.-Д.  
1917.

Читайте: и як ы,

е як э,

є як ю.

# Що було і чого нам ждати!

---

Нестало царя, нестало самодержавія.

Настала Воля.

Як зачуй—люди радіють Волі. Наче найбільше, несподівано свято настало для людей.

Що-ж то за щастя, ота Воля? Яка-ж то вигода для людей, що не буде царя і самодержавія?

Щоб ясно це нам було, треба поперед узнати, як живуть люди за границею, де нема царя.

Перше за все, як тільки переїдеш границю, зараз впадає в очі, що там все не так, як у нас.

Дороги вимощані, рімні—любо глянути! Та ще й деревом з обох боків обсажені. Ні весна, ні осінь не страшні там селянинові: в дощ, в непогідь він безвечно може їхати куди хоче—чи на базар, чи в инше село,—ніде, як то кажуть, калеса не вмочить.

Селянинові—хозяїнові не треба їхати з добром своїм на базар, стояти там часом не в догідному місті, під дощем чи в холоднечу; не треба морочити голови, щоб як небудь продати, хоч і за безцінь, а би не везти назад додому. Там скрізь по селах кооперативи, де ви можете купити все, що вам треба для господарства (хозяїства), и продати, що у вас є. Крім того, до

вавъ по всяк час прийдут і заберуть все, що маєте везти на базар, по міській (базарній) ціні.

Коли ви беретеся хозяйнувати, вам дав уряд (казна) землю, а ви не маєте гроший, щоб придбати всього потрібного,—вамъ казна дає на виплатку: плуга, борону, сіялку, жниварку—все, що вам потрібно, навіть і гроши в позичку. Про це може розказати всякий, хто бував в Австралії, Америці,<sup>1</sup> Бразилії, Аргентині, Нові-Зеландії, чи в інших краях, де нема самодержавія.

Глянеш на садиби, на будівлю—здається, що тут всі багаті. Худоба дорідна, сита; на полях пашня колосиста; городина—ою милує!

Досить того, що коли ми хочемо завести в себе кращу худобину, птицу, городину, то на розплід виписуємо з заграниці.

Всяке сільсько-господарско наряддя (плуги, машини—всяку річ), коли ми хочемо мати добру, то те-ж купуємо заграничне. Бо там тямущі майстри.

Там, заграницею, коли въ хозяйстві вашім щось не доладу, або коли ви хочите щось нове завести в хозяйстві, чи покращити старе—а не знаєте, як це зробити,—ви удається до земства и вам зараз присилають інструктора (безплатно), котрий докладно все розкаже й покаже.

Та й самому собі легше там роду дати: бо там всякий чоловік мусить бути добре письменний. Всі діти, чи багатших чи бідніших батьків, мусять літ до 14 ходити до школи. По школах вчать не так, як у нас—аби слава була, що вчиться,—а вчать добре; вчать не тільки письма, а й ремества всякого, потрібного в господарстві, і не забивають дітям паморозь всякою дурницею. Тим то як виростає чоловік, починає братися до діла,

то тут і книжка йому до помічі стає: бо він уміє вільно й легко читати і добре зрозуміти про що там пишеться,—і легко йому вичитане на ділі спрахитковати. І книжок там про всякі сільсько-господарські справи досить є і дешево коштують.

Борони Боже, занедужав у вас хто,-вамъ не треба Бог знає кудя гнати коней: в селі чи на хуторі є телефон; по телефону даєте знати на лікарський пункт—і за яку півгодини до вас прибуде автомобільом акушерка, доктор чи й пан-отець (батьюшка), як треба висповідати. І за це ви нічого не платите. Їх держить земство на свій кошт. Треба хорого положить в лікарню, госпиталь—вам не скажуть, що місця нема; місце мусить бути і завше найдеться, бо лікарень досить є. І лічать там знов таки, безплатно—на земські гроши.

У нас часто можна почути, що в тім чи другім селі пан-отець (священник) не до мислі людям: кажуть—сердитий, недобрий, дере з живого й мертвого, і таке инше, і ніяк не може село позбутися його. Якого прислало духовне начальство, такого й приймай.

А в державі без царя не так: там люди сами собі добірають пона. А прикликавши, дбають про те, щоб йому добре жилося,—щоб він не покинув їх. Вони наперед умовляються з ним, як повинні його вдовольняти. І пан-отціям жиється тамъ далеко краще, ніж у нас. Бо й людям жиється краще: вони багатші за нас і мають змогу дати й пан-отцеві добре жити. Пан-отець там через те—друг паравіанам; він перший для них порадник у всякій справі. Бо й люди йому не вороги.

У нас при перші знайомости цікавляться—якої чоловік віри? А там цим зовсім не цікавляться; ніхто й не дивиться за тим, якої ти віри і як додержуєшся

своєї віри. Будь хоч і без віри, аби шкоди не робив другому. У нас старосвірів, духоборів, штундистів позаганяли десь там на Кавказ, на край Сібіру, аж під Японію, а де-які з них переселилися до Америки. Там їм можна жити, а в нас чомусь—ні.

У нас простий чоловік боїться всякого чиновника гірше, як нечистої сили; коли треба з прошенієм піти до начальства, то він боїться порога переступити. Так ним заляканий. Бо начальство, справді, немило поводитьсь з простою людиною. Простого чоловіка в нас ні за-що мають і з ним не церемоняться. Без суда його й в кутузку засадять, та ще й попоб'ють часом. А вже коли заарештують до суду, то висидить в турмі рік, два, часом три; а на суді—дивись! взяли тай виправдали,—признали не винуватим. І чоловік гарма-дарма насидівся в турмі.

А там чоловіка без суду до турми не посадять; не посадять і до арешту; а коли доводиться посадити, то в три дні суд, мусить раздивитися в його справі. А коли чоловіка виправдають, то за ті дні, що він просидів до суду, йому заплатять казна чи той, через кого заарештували, і заплатять стільки, скільки за той час він міг-би заробити на волі. Али як чоловік провинився, то закон його не помилує і покарає не так, як у нас. Закону там всі строго додержуються. Бо закон той не царь з начальством встановляє, а виборні від людей, Парламент (по нашому Державна Дума, а по масковському—Государственная Дума).

Цікаво те, що там злодійства нема, навіть дрібних крадіжок не буває. Ніхто не замикається. Є у вас коло хати садок чи бодай в полі були фруктові дерева,—вам сторожити їх не треба: ніхто й яблука, ні ягідки не візь-

ме, бодай вона на землі лежала. Загубили ви що дорогою чи десь там—ніхто не візьме собі, не скористується, а як підніме, то занесе до поліції, котра вашеві віддасть. І це не тільки через те, що суда люди бояться, а так вже з малечу виховані, що людина поважає сама себе і соромиться перед собою скористуватися з чужого, бути злодюжкою. Просто-дивуєшся бувало, слухаючи такі оповідання; а потім я й сам бував заграницею і на свої очі все це бачив. Як згадаєш було, як-то в нас робиться, то аж сум огорне.

Багато міг би я де-чого сказати вам про заграницю, та в короткі размові про все не розкажеш.

Там всім краще житься—і чоловікам і жінкам коло чоловіків. Ніхто не сьміє кривдити другого. На це—закон! Є куди поскаржитися, і є кому заступитися. Коли чоловік та жінка не можуть в злагоді жити і бачать, що треба розійтися,—то їх не будуть мучити розводом скільки літ, а зараз розведуть, коли вже не можна їх погодити.

Чому-ж то у нас не так, як у людей? Чому у нас мужик—последня людина? Чому за нього ніхто не дбав як повинно бути? Для панів усе є. А для мужика—ні шкіл путящих, ні лікарів скільки треба,—хоч пропадай. Заслабне хто і треба лікаря—шукай вітра в полі! Роділі треба кушмерку,—то замість неї баби—шептухи починають поратися: і припарки кладуть, і мнуть, хто-зна що шепочуть, дмухають, спльовують,—а та мучиться несамо-вито. І часом такого накоять, що молодниця навіть скалічіє.

Чому ж то у нас закони для панів (дворян) одні, а для простих (крест'ян)—другі?

Чому воно так, що Росія така величезна Держава, так багато має землі, а люди так гинуть—бідують?

Як дочитаєте до кінця, тоді сами розберетеся, що воно й до чого.

---

Ви вже, небісь, чули, як воно сталося, що царь мусів зректися трону.

Заколот почався серед простих людей, робочих; люди виходили на улиці Петрограду і кричали: «Хліба нам дайте, хліба!» Бо було хоч помірай з голоду. Людей на-чали поліцейські розгонити, стріляти в них. За народ заступилися козаки й салдати (москалі). Тоді салдати й робочі вислали од себе посланців до Государственной Думи запитатися: чи Дума візьме на себе державну власть, як що робочі й салдати зіпхнуть самодержавіє царське. Дума охоче зго-дилася, бо життя вь державі стало неможливим. Тоді Дума, оголосила, що вишу власть в державі вона бере на себе; призначила нових міністрів, а старих заарештувала. Раду нових міністрів назвали «Временним Правительством»; а над ним є старшим «Исполнительный Комитет Государственной Думи». На поміч «Исполнительному Комитетові» став «Совет Рабочих і Салдатських Депутатів».

Ото-ж коли Дума згодилася об'явити нову власть, то зараз же всі полки Петроградські стали переходити на сторону нового уряду.

Перейшли навіть царські полки, царська охорона, що була при палацах (дворцях). Військо, що прибувало до Петрограду на усмирення, зараз же переходило на сторону революції. З фронту главнокомандующі генерали: Брусілов, Рузскій, начальник штаба верховного главнокомандующого ген. Алексеевъ прислали телеграмми, що

теж пристають на сторону Нового Правительства. Тоді Миколай II бачить, що всі ойго зрадили,—мусів зректися трону.

Господе, Ісусе! До чого ми дожилися?.. скаже не одна сердешна бабуся і пустить сльозу.

Якь же його й не заплакати! То, було, поклоника заб'є і слідом за батюшкою прошеноче:

«Благоденственного й мирного пребиванія подай Господи благочестивийшому і самодержавнійшому государю нашому, Миколаю Олександровичу, і сохрани його на многая літа». А тамт—і за царствующий дом поклоника положить, щоб Господь теж сохранив «на многая літа».

Звичайно: то-ж «помазанник Божий»; земний Бог. А тепера—за кого й молитися?

Весь сьвіт повстав війною; повстав брат на брата, як перед страшним судом має бути. А тут—на тобі! ще й царя скинули.

Пейначе, як десь Антихрист народився,—скаже баба,—і Страшний Суд надходить.

Страшний Суд таки-бо прийшов,—але не для всіх людей, а лишє для тих, до кого наш великий поет Тарас Шевченко взивав:

«Схаменіться! Будьте люди!

Бо лихо вам буде!—

Роскуются незабором

Заковані люди!?

Річ певна, що не за те примусили царя зректися престолу, що в Петрограді невистарчило хліба. Коли—б тільки в цім був клоніт, то цьому можна було—б якось порадити. А річ не в цім, коли геть всі люди в державі зрадили, що царя не стало; коли навіть і військо, вся армія зраділа—і прості салдати і офіцери з генералами.



Поки жив я в селі, у свого батька, то я про царів так само думав, як і всі прості люди: думав, що царь не грішить, а коли не було-б царя, то зовсім біда людям була-б. Звичайно: в селі-яє у лісі,—знаєш те, що каже батюшка. От-же як пішов я по-світу, між люди, то дізнався й зрозумів те, про що в селі не дізнаєшся й не зрозумієш зразу, хоч-би й розказав хто все чисто.

Бог, через Мойсея, дав жидам заповіді. В заповідях сказано: «Не убий» и «Не прилюби сотвори». А їх царь Давид відпняв у приятеля-царедворця жінку, бо була гарна й припала до вподоби Давидові; а слугам сказав забити приятеля, бо все-ж таки ніяково було-б дивитися в вічі.

Після Мойсея прийшов на землю вже сам Господь, Ісус Христос,—і те-ж наказував не грішити блудом і не вбивати людей: бо життя дає Бог, і чоловік не має права відібрати його від когось. А царі на це не потурають.

Скільки сот літ тому у Москві був царь Іван. Він був такий лютий, що його прозвали Грізним. Всі ним були дуже незадоволені; на тих незадоволених його слуги доказували,—а царь Іван приказ давав їх люто мучити, та голови стинати. Ще й до сього часу є там Красная Площадь, котра бувало червоніла від людської крові, так часто катували людей. А царь було з свого двору дивиться та втішається, як падають голови люцькі, й біжить кров. Навіть і місце те (муроване кругле й широке) до сього часу є, де голови стинали.

Петро Великої, як був ще недолітком то Державою правила його рідна сестра Софія—поки доросте Петро.—Потім не хотіла вона передати владу братові. Часть війська держало руку за нею. Стався бунт. І коли Петро взяв гору, то той полк, який був за Софію, звелів ви-

строїти в шереньгу, як на муштрі, під ростріл. Скільки тисяч людей лягло тоді головою з наказу Петра.

Царь Павло—батько Олександра І благословенного—був трохи придурковатий. Було на муштрі, як який полк несподобається йому, то він командує: «Кругом - марш.... в Сібір!». І салдати піхотою марширували сьвіт-за-очи на заслання. Багацько він дурашків робив,—і хто зна, якого нещастя натворив би цей слабкий на розум царь, колиб йому дали довго царювати. На щастя, він правив державою всього п'ять літ. Павла задушено—серед ночі, в його покоях. На це дав свою згоду син Олександр, котрий зараз же вступив на трон. Звичайно, був розісланий скрізь по державі маніфест, що—«Божією милостею» царь Павло помер і місце його заступив—також «Божією милостею»—син Олександр І, которого потім величали «Благословенним». І а ж далеко згодом стали шепотіти, як то «Божією милостею» померь Павло. А за наших часів про це стали вже всі читати й правди довідуватися.

Багацько кровлі людської текло й за дальших царів: Миколая І, Олександра ІІ, Олександра ІІІ, а вже за оцього Миколая стільки її витекло, що глибоке червоне озеро було-б з кровлі. Просто здумати страх. Миколая нашого діти наші та унуки напевно назвуть «Миколаєм Кривавим».

Нам ще добре в пам'ятку 1905-6 роки. Маніфестом було оголошено—воля слова, союзів, зібрання. Значить—вільно можна було сходитися людям, обмірковувати ї заявляти начальству про свої потреби. Звичайно, люди стали вимагати землі, вищої плати від роботодавців, досить шкіл путящих для дітей, кращих порядків державних і таке инше. Зразу виявилось, хто противник старих порядків. Цього Миколаєві тільки й треба було: бо він і не

мислив дати те, що люди просили і поліпшити їх життя. Це ми швидко на-віч побачили. Царові треба було викорінити більш неспокійних голов. І він звелів розіслати по державі карні загони (карательні отряди). Скільки людей перестріляли ті загони, скільки замордували—один Бог знає! Дісталось тоді хрещеному народові. Найбільше звезлось латишам та кавказцям за те, що вимагали землі. Цілі села зміталися гарматами з землі! Люди кровлею підпливали! В губернях, де, з наказу Миколая, встановлялася «Усіленна Охрана», людей вішали й стріляли без ніякого суду. Там загально—державні закони на той час припинялися. Капітана парохода «Потьомкин», на чорному морі, за бунтарство засуджено було до смертної кари. Мати плакала, благала, щоб помилювали, клонотався про це перед царем міністр граф Вітте,—а Миколай, на те не зважаючи, написав власною рукою: «Немедленно разстрѣлять».

Так ото-ж бачите, які ото «земні Боги», наші «благочестивішийші» царі, за которых ми просимо Бога послати їм благоденствие та зберегти їх нам «на многая літа». Бог наказав «не убий!»; бо за це будуть уготовані вічні муки. А вони не тільки сами дають накази вбивати, а ще й закони свої видали, щоб чоловіка судом—«по закону»—позбавляти життя. А понівть примусили заповіді тлумачити людям так, що мов «хоч воно й по заповідям Божим і заборонено вбивати людей, але по суду і на війні—можна і не гріх». Такого дозволу не дав Бог ні в заповідях ні в Євангелії.

Тепера кинемо оком на те, як то царі правили людьми.

Царь Петро Великий весь довгий час свого життя вів безупинні війни: то з німцями бився за Прибалтий-

ській край, то з шведами счепився так, щой водою не розіляв би, то на кримських татар походами ходив, запорожців наших громив, посилав військо на далеку Персію, то провадив людей через прикаспійські гарячі безводні степи аж десь там ня якусь хиву, хто зна, чого й за чим. Будував воєнні караблі, проконував широкі канали з одного озера до другого та до мора-для тих караблів, і будував на мокрій низині, на болоті, Петербург, щоб зручніше було битися зі Шведами; зачиняв монастирі, розгонив ченців (манахів), знімав дзвони й переливав на гармати,—вигадував, мудрував, як знав. Доріг залізних тоді не було, зброя салдацька була тяжка, в походах люди гинули так, що мало хто й назад вертався, а вернувшись—знов мусів збиратися в дорогу. Гроший тоді була мало, а для Петра треба було їх дуже багачько. Тому наклав на людей дуже великі податки. Війнами замучив людей, а податками геть збідив. Люди молилися до Бога, плакали, бо не знали, що робити і як далі жити.

Цариця Катерина, що царювала тому мало не півтора ста літ, була велика гріховодниця. Своім коханцям, котрих у неї было безліч, вона давала в подарунок цілі села—з людьми й землею їх. Таким чином заводилася по селах панщина (кріпостне право): вільні люди несподівано для них ставали власністю поміщика-пана. Пан (поміщик) мав право над людьми, як і над скотиною: міг людину забити різками, продавати, міняти, мов худобину; бувало так, що чоловіка продасть в одне місце, жінку,—в друге, а діти zostавалися в дворі. Коли хто втікав од поміщика, то царське Правительство наказувало ловити втікачів і повертало назад поміщиків.

Дуже й дуже багато сел на нашій Україні підпали таким побитом під панщину за Катерини. Те саме робили й другі царі, після неї. Так що опісля на Україні, де землі були луччі, ніж на московщині, мало й залилося вільних (государственных) сел.

Люди панщени жили як у каторзі. Між панством всяким—поміщиками й городянами, чиновниками—було богацько таких добрих душ, що прикро їм було дивитися на оту неволю людську. Стали книжки писати й до Царя вдаватися, щоб скасував панщину і дав людям волю. Таких жалісливих оборонців царі в неласку брали, а небезпечних веліли держати по тюрмах, заганяти на Сибір чи десь-инде. От же й кріпаки почали потроху розуму доходити, почали бунти зривати по селах; знімався заколот в Державі—і що не рік, то більший та більший. Царському військові трудно було й впоратися. А тут сумлінні пани і письменні люди з свого боку не переставали писати, докучати й радити цареві, що волю час уже дати. Царь Олександр II бачить, що від тих заколотів та бунтів для нього може бути велика небезпека,—кликнув поміщиків і сказав їм:

—Треба, щоб ми зверху дали волю мужикам, бо гірше нам буде, коли мужики сами возьмуть волю.

Поміщики й сами це розуміли—і дали згоду.

Яка-ж вийшла воля для людей?

Як почали наділяти селян землею, то найкращі лани дісталися поміщикам, а гірші й дальші від села—мужикам. На мужицьку землю було наложено такі великі податки (выкупні платежі), що богацько селян відмовлялося від землі, а хто хотів держати землю, то немаючи грошей, йшов до поміщика відробляти — і пра-

цював так, як і за панщини. Робилися по селах знов заколоти, бунти — і за скільки літ вигун царське правительство зменьшило.

Царь Олександр II, — той, що панщину, кріпацтво скасував, за котрого так щиро селяський нарід до остатнього часу молився, що дав волю, визволив від поміщиків і дав земельку, — був сам поміщиком і мав у своїх маєтках 4 мільйони кріпаків — селян, що робили на нього панщину. Мусів він і своїх мужиків випустити на волю і нарізати наділи, але за ту земельку він злунив з них собі 48 мільйонів вигунних платежів, котрі виплачували люди аж до 1903 року. Ці гроши, котрі царь зразу наперед взяв з казни, поклав в Англійський банк.

На землю й тепера царська фамілія небідна: має вона 42 мільйони 500 тисяч десятин; опріче того має кабінетських земель 8 мільйонів десятин. Що-найкращі землі, ліса, пасовиська загарбали царі. Частина царської землі здавалася в аренду селянам і за цю аренду царь Миколай II одержував від селен — орендарів що-року 12 мільйонів карбованців.

Землі селянам після волі дали мало, і запасу, щоб було чим наділити дітей, правительство не зробило. Так що незабаром дітям зразу стало тісно на батьківщині, землю поділено на вузькі смуги, так що иншому й кіньми трудно повернути на полі. Люди знов пішли працювати до поміщиків, щоб як небудь жити; почали розлазитися по-світу.

І де тільки тепера наших людей не побачиш? Весь Усурійський край і Амур заселені нашими людьми з України; є їх повно скрізь по Сибіру, в Туркестанщині, в Закаспійських гарячих степах і в инших краях. Скрізь міні трапилося там бувати і бачити їх життя. Де хто

жіє й добре, а більшість сльозима плаче за домою, та нема до чого вертатися.

Ото-ж і я мусів покинути рідне село, батька й рідню і як циган блукати по чужих краях, та ще й меншого брата за собою потягнув потім,—бо батьківської землі для одного старшого брата навіть мало.

Двадцять літ вже оббиваю чужі пороги й обтираю рукавами канцелярські столи. А так тягне десь на село, до землі, що з думки не сходить,—та змоги нема осісти на ній.

А там, в, дома, в ріднім краю лежать урядові й панські лани широчезні— як оком гляниш.

Так от яку волю дав нам царь Визволитель. Дав волю, щоб знов працювали люди на поміщика—за півдарма; щоб сиділи голодними та вільно блукали по-світу за шматком (куском) хліба.

Ну, а як же цей останій цар, Миколай, що скинули, ставився до людей! Та-так. Перше за все став торгувати горілкою: завів монополки. Монополія—слово гречеське; воно означає виключне право одної людини на якусь там торгівлю чи вироб. Перше було хто хотів виробляв (гнав) горілку й торгував нею, аби тільки платив акциз,—а Миколай право гнати й торгувати горілкою забрав собі, а другим заборонив! Нам тлумачили, що казенний продаж-горілки заведено для того. щоб люди менше пили; для цього стали заводити чайні-читальні, щоб люди могли збиратися, на бесіду та читати книжки про шкоду від горілки; заводити «Общества Трезвости», щоб проповідувати непити горілки. Тим часом, як хто з сидельців починав проповідувати «трезвость» (тверезість) то його зараз же вигонили зі служби; а тим сидельцям, де горілка добре росходилася, давали нагороду, і з третього разряду

монополську зараховували до другого, з другого—до першого. Яка там могла буди думка про мужиків і прочих людей, коли урядові чим більше люди піють, тим більше вигоди. Пий, хоч і хазяйство пропий,—для царя й правительства його було байдуже. Коли вь Государственный Думі заговорили про те, щоб заборонити всякий продаж горілки, то міністри царські сказали, що цього ніяк не можна, бо від горілки казна має великий доход.

Що до землі селянам, то він поставився ось як: коли до нього прийшли селяне з Костромської губернії і сказали, що вони мають надію, що царь звелить одібрати часть землі від поміщиків і нарізати селянам, то Миколай назвав їх надії «безсмысленными мечтаниями» (дурними химерами) і порадив їм вернутися до дому, та сидіти, як і перше сиділи, і слухатися «своихъ Предводителей Дворянства» (маршалків). От же він знав, що мужикам землі таки дай, щоб знов не почалися бунти, як і за панщини. То з'їздив правительству, щоб пустило між народ, (в 1898 году), книжки за Сібір, в яких надто розхвалювався той край і заохочувалося селян переселятися туди. Люди зразу було кинулися, таї втихомирилися.— То щоб все-ж таки людей познаьомити з Сібіром, Миколай розпочав війну з Японцями,—і погнав туди військo. Причини другої воювати там, та щеї з Японцем на Китайській землі, не було ніякої. Після війни люди справді менше стали боятися Собіру, і массами двинули «на переселення». Там їм давалися «участки» плохші, ніж можно було дати: далеко від чавунки, в лісах, на низинах, солончаках. Через літо-два переселенці кидали ті участки, шукали кращих, а більш того, що, не маючи надії наїтї щось кращого, поверталися назад у свій рідний край - щоб розійтися по заробітках: бо те, що мали, пе-



рейшло в чужі руки. Людей так багато поверталось з Сібіру, що тому, хто жив на станції Челябінську, здавалося, що переселення йде сюди й туди: Сібір переселяється до Росії, а Росія—до Сібіру. Бог-зна, скільки сот тисяч господарів збидило оте переселення; збидило так, що позбулися всякого господарства, позбулися того, що перше мали.

А кращі землі в Сібіру, здатніші для хліборобства і поблизу залізної дороги-заставалися вільними. Старожили сібіраки, тамтешні вихованці, дивувалися цьому й лаяли переселенчеських чиновників за те, що запроважують людей Бог-знає куди; а чиновники нишком відповідали, що кращі землі Правительство залишає для «культурних хозяйств». Се значить, що колиб Сібір густо заселилася й досить булоб сільських робочих рук, то запасні землі були-б роздані вищим чиновникам, чи великими участками розпродані багачам,—для того, щоб і в Сібіру були поміщики.

Це все робилося з відома і дозволу самого царя Миколая II.

Далі. Коли перша Державна Дума порушила аграрне (земельне) питання й ухвалила зробити таку постанову, такий закон, що-би всіх селян наділити землею коштом земель поміщицьких та казенних, то Думу зараз роспустили—наказом царя. Другу Думу роспущено за те саме, за той самий «аграрний вопросъ» (земельне питання).

Не було ніде на сьвіті,—щоб царь клопотався за простих людей і дбав, щоб вони мали досить землі і краще їм жилося. Навпаки: де царь в державі, там що-раз більше плодиться поміщиків і там що-раз більше стає малоземельних і безземельних селян.

Царі часто ведуть війну між собою: бо від царя тільки й залежить-воювати чи ні; бо царь не радиться з людьми и не питає їх, чи потрібна їм війна, чи хоче на-рід воювати. Задумав—і погнав людей сьвіт-за очі, - без жалю, без милосердя. Хіба нам потрібна була війна з якимись там японцями, хіба потрібно було битися ні за що ні про що, та ще й не на свої землі, а в далекім Китаю? Нам ще в памятку де-кому, як гнали москалів під венєгра (мадьяр), Чого нас туди гнали? Хотілось, бачите, нашому Миколі І запомогу дати помершому недавно ав-стрійському царю Францу-Іосифу. ]

Жалю в царів до простих людей нема найменшого. Бо царь між простими людьми не жіє, їх не зняє, і зна-ти не хоче,—вони для нього чужі.

Царь жіє між великими панамі, за них він дбає, з ними й править державою. А править так, що від біди та нужди нарід стогне. От же, щоб нарід не бачив і не знав, що то робиться і звідки біда—Правительство царське примусило попів туманити людей, що царь є отець народа, доброчинєць! примусило молитися за царя, щоб Господь дарував йому «благодєнствіє» та ще й «на мно-гая літа». Який же то він «отець народа», коли маючи такі страшенно великі маєтки: землі, ліси, пасовиська; шахти и копальні, фабрики, заводи, млини, виноградни-ки, - котрі що-року дають нечисленно великий дохід;—царський рід ще й жалування брав з казни, себ то-з на-родніх грошей, зібраних усякими податями, і на те жа-лування йшло що-року 17 міліонів карбованців?!

А на себе царь брав з державної казни—скільки хотів.

Хто міг йому заборонити?

Хіба-ж то не грабіж? хіба то «отець народу»?!

Царь наш—найбагатший на світі чоловік.

А чи чули ви, щоб він, чи його рід, що пожертвував на голодних, на бідних, пострадавших од війни?

А нарід простий вірить, що царь—«благодетель»,—бо нічого не знає, бо ні хто й писнути щось такого про царя не смів. Коли що-до-чого, то нам кажуть, що то не царь винуватий, а тільки начальство.

От же, щоб народ нічого не знав і, бува, не забунтувався та не потребував собі лекшого життя-треба, щоб він був не освічений, темний. Для цього Правительство, слуги царсььї, щоб здержати народъ до освіти, позавадило по селех школи з такою наукою, щоб діти нічому разумному не могли там навчитися, щоб тільки памороки їм забивати дурницями і знеохотити до книжки, до більшої науки. А шкіль більш путящих держало воно дуже мало,—щоб не дати дальшого ходу; держало так мало, що до школи приїздить дітей двісті, а місця в школі душ на 20. Казали нам, що казна коштів не мала, щоб держати більше шкіл. Це така брехня, що сміх навіть слухати і не хочеться про це й балачки розводити.

Досить нам те бачити, що де царі-там добра народові немає. І народи, доходячи по-троху до більшого розуму, добиваються зменшити владу царську, втручаються щораз в державні справи через своїх виборних до сойму, до Думи (за границею—до Парламенту),—або зовсім вигонять царя и встановляють у себе Республіку.

Бачимо по собі, до чого дожилися ми за царів. В Австрії і Германії кращі від наших порядки, бо нарід там більшу має волю: але царі все-ж таки стоять на перешкоді,—і люди разлазяться по світу. В Америці, наприклад, сила австрійців жїє, а німців там налічують 25 міліонів. Через царів збідніла Турція, Персія, Іспанія, Ки-

тай. Китай найстаріша на світі держава. Життя там дійшло до того, що нарід гірше худобини жіє: в смороді, нечисті-і так зголоднів, що їсть котів, мишей, собак, здохлу птицю—все, що до рук попаде, все смачним здається. І аж тепера, після, пяти тисяч літ, як почали їздити до Америки на зарібки, бувати по-світу, набиралися освіти по чужих краях,—аж тепера зрозуміли, чого вони такі бідні, звідки йде та біда. І скільки літ тому буде, після нашої війни з японцями, скинули свого царя (богдихана) і встановили Республіку.

Республіки всі народи донежняються. Осягнули її французи, португальці, китайці, американські держави; достукуються Республіки німці, австріяки, турки, японці і інші народи.

Республіка, бачите, є такий державний лад, де замісто царя люди вибірають Презідента на скільки літ. Коли Президент буде до мислі, то за другим разом його надалі вибірають, а буде не до мислі, то настановлять другого, як ото Старшину волосного чи Старосту сільського. Президент своїх порядків не встановляє; встановляє порядки і закони сам народ, через своїх депутатів у Державній Раді (Парламенті),—а Президент, за допомогою міністрів, пильнує, щоб тих порядків і законів строго додержувався нарід. Міністри вибіраються з поміж членів Думи (депутатів). Міністрів і начальство за незаконні вчинки карають по суду. А де царі—кари міністрам і начальству піякої нема,—роби, що хоч! обкрадай казну, роби щось на шкоду людям чи казні, будь шахрайом—за це можуть тільки прогнати зі служби, більш нічого. Зато, дивись—в другім місці приймають на службу. І знав роби шкоду. Бо меншого начальника баронить вищий, а вищого—ще вищий. Жаловатись нема куди!

А які порядки заводить народ у своїй Республіці—то ви вже читали попереду.

Коли доходить річ до війни, то—чи воювати, чи ні—постановляє Рада (Парламент), прислухаючися до голосу народу. А вже коли постановляють—воювати, то увесь нарід, як один, щиро стає до зброї: бо знає чого боронить,—боронить своєю добробуту, своїх порядків і волі, яких не матиме в чужім підданстві.

І от ми бачимо: німці 40 літ готувалися до війни, наробили здоровенних гармат, вимуштрувалися—як ніхто другий, озброїлися страшенно сильно. У французів вісько і зброя були слабкі; а англичани майже зовсім не мали ні віська, ні зброї—бо й не думали воювати ні з ким. Треба сказати, що англійський король таку саму має владу (право), як і Президент—не більшу. Як тільки вдарили тривогу, зразу стали англійці сотнями тисяч здоброї волі, по своїй охоті записуватися до віїська (воїнської повинності там не було),—і в короткий час з'явилася армія в три міліони салдат; рантом всі разом узялися робити гармати і всяку військову зброю,—і швидко наробили таж багато, що дають і нам і допомагають французам.

Так само одностайно взялися до роботи й французи.

Зразу німці були потиснули французів. А тепера французи і англичани тиснуть та быють німців—аж куди.

Так от як нарід уміє боронити своєї волі.

Сподобив Господь і нас дождатися-дочикатися святої волі.

Воля!..

Господе! Душа не знає, як і радіти.

Воля—то друге сонечко ясне.

Пошли, тільки, Господе, нам розуму і сили, щоби вдержати—зберегти цю ласку Божу.

Дасть Біг, пожіємо, то сами побачимо. що то за велика ласка Божа для народу, ота Воля.—Мине скільки літ—по троху очухаємося після війни; поправимося; заводимо школи, які нам потрібні, де-б діти малі навчалися не того, як там якісь жидівські царі жили,—а навчалися-б чогось потрібного до діла, доходили-б з книжок розуму; заведемо такі школи, де-б дітворі не забивали памороки чужою, мало зрозумілою для дитини мовою, а навчали-б тою мовою, якою дитина вдома балакає. Щоб рідною мовою навчали не тільки по сільських школах, а й по городських, гімназіях і університетах. Це дуже й дуже важна річ. Про це, тоб-то про мову, розкажу я вам, як Бог благословить, другою книжечкою. А зараз кончимо вже те, що почали.

Заведемо такі порядки, щоб у судах і скрізь по всіх канцеляриях балакали до нас і писали нашою рідною мовою; щоб начальство не мало волі бривдити нас; щоб за незаконні вчинки начальство несло кару по суду. Це теж важна річ. Бо до сього часу за свої незаконні діла начальство майже ніякої кари не мало: провиниться який—то ойго з ідного місця переведуть де-б на друге; прокрадеться—за це проженуть, а потім—дивись!—зновь дадуть йому якусь службу; окривдить начальник селянина, то можеш на нього скражитися вищому начальству,—а це вже таке діло, що краще мовчи, бо ще гіршого лиха напитаєш од того, як його скражився. А тепера ми повинні мати право на суд його позивати, до кари-по закону, як всяку людину.

Всякий, хто хоче госнодарити, повинен получати

наділ землі дурно. Земля, як вода, як повітря (воздух), не повинна купуватися за гроши.

Доростуть у батька діти—вони теж повинні получить од казни чи громади дармові наділи, а не душитися на батьківщині, як оце тепер. Земля для людей повинна бути. А землі у нас-аби хотів працювати: є її досить казенної і поміщицької, —людям хватить.

Щоб всього того добитися, щоб завести в себе як найкращі порядки як найкраще життєся,—то для цього треба попереду, щоб не було царя, щоб встановити республіку; та не а би-яку, а Демократичну Республіку—безпремінно: бо тільки Демократична Республіка дає робочим людям верх над поміщиками, над всякими багачами.

В октябрі місяці сього року має бути скликане Учредительное Собрание (Установча Рада), яка має встановити новий державний лад. Так ото треба послати туди, — а також—до Українського Союзу, що має бути в Києві, —людей серцем добрих, котрі не гордують мужицькою мовою; не ставляться з погордою до мужика; треба наказати їм, щоб там вони вперто домагалися встановити в Росії Демократичну Федеративну Республіку. А для чого сей Федеративну—то про це довідається з другої моєї книжечки, під назвою «Наша доля й наша мова». — І разом з тим для нашого рідного краю—України (Малоросії) повинні домагатися повної Автономії.

Що й казати, що посол до Ради (депутат) повинен бути людиною свідомою, дотепною в громадських справах, — щоб умів постояти за нас, сільських людей. Бо од того, яких ми пошлемо людей, такі й закони вони нам встановлять. А змінити ті закони буде потім дуже й дуже трудно. Ото-ж до виборів треба ставитися пильно й уважно.

Як-жеж нам поводитися до того часу, поки будуть заведені в життя нові порядки?

Перше за все, поки йде війна, нам треба подбати, щоб салдати на фронті мали досить хліба і військової зброї,—щоби безпремінно подужати ворога. Бо коли ворог нас подужає, то добра не сподіватися. Це-одно.

Друге. Є в нас, крім ворога на фронті, ще й свій ворог між нами. Багато є таких, котрім за старого ладу жилося тепленько, а за нових порядків їм трохи увірветься. Є вороги простого люду. Ці вороги лякають нас новими порядками, кажуть, що з того добра нам не буде. Вони будуть пускатися, і навіть вже пускаються, на різні способи, щоби повернути старий лад, знов посадити царя. Вони приязно та хитренко підбивають людей до заколоту, до неспокою, до самоуправства: щоби показати, що без царя нема ладу, що Нове Правительство нічого неварте і тільки лиха з ним наберемося.

— Чого нам ждати поки то дадуть? Берімо зара! Тепера—воля!—кажуть вони.

А нестямущі люди, справді, кидаються так роботи : грабують, беруться ділити землю поміщицьку і таке инше самоуправство чинять.

На це пускаються люди зовсім нерозсудливі, которі не розуміють, що роблять,—як діти. А же за грабіжні і самоуправства ні старий ні новий закон все одно не помилує, і не один дуринь насидиться в турмі та ще й мусить шкоду повернути.

Захопленої тепера землі ніхто не вдержить. Коли вийде закон, щоб узяти од поміщиків землю і наділити нею безземельних і малоземельних, то це буде робитися тільки після війни, як салдати повернуться додому, і по закону. Для цього пришлють землеміра (коморника) і він



розмежує на участки—кому де припаде, по жеребку. Такъ воно скрізь робилося,—такъ воно і в нас мусить бути, не йначе.

Будьте певні, що те, чого доб'ються наші депутати на Установчій Раді, од нас не втіче.

А тимчасом бешкетн, сваволя дуже не покоять Нове Правительство, заважають йому робити своє добре діло і страшенно шкодять роботі на оборону.

Парядок нам тепера надто потрібний. Порядок і щира, завзята робота для війська, на оборону.

Бо йнакш наживемо царя. От-тоді він покаже нам і землю і волю!—Почуємося!

Пильцуйте, яко мога пильцуйте порядку і волі, сійте і везіте хліб для армії як найбільше.

Щоб потім бути вільними і щасливими.

**Гордій Волинець.**

---

